

תשובת הכלל לעזמת תשובת הפרט

א. מבוא

רבות כבר נכתב על חשיבות התשובה, על גודל החסד שעשה עמנו השי"ת בעצם אפשרות התשובה ועל דרכי פעולת התשובה. אולם, ע"פ רוב, העיסוק בענייני התשובה סובב סביב עולמו של האדם הפרטי אל מול אלוהים. ע"כ, מצאנו לנכון לבאר את ענין "תשובת הכלל" המתיחסת לתהליך העובר על עם ישראל בכללו. במאמרנו זה ננסה להראות שענין "תשובת הכלל" אינו דבר מחודש, אלא יסודות איתנים לו בדברי חז"ל ואף מקראות מפורשים נאמרו על כך.

העיסוק "בתשובת הכלל" לא בא לבטל חלילה, את ענייני "תשובת הפרט", שבא עסקו כל גדולי ישראל במשך הדורות, אלא בא להוסיף עליו נדבך נוסף מתוך הסתכלות על שיבתו של עם ישראל לארצו. ענייני הכלל השייכים להלכות האומה בארצה, נדחקו לקרן זוית מפאת הגלות הארוכה, וכשם שבתחומים רבים שיבת העם אל ארצו עוררה עניינים שעד כה נעזבו, כך הגיע העת לשוב ולעייין ביסודות תשובת האומה בכללה.

מגדולי העוסקים בתחום הלכות האומה וארצה בדור האחרון, הוא ללא ספק הראי"ה קוק זצ"ל, וכך כותב בחיבורו "אורות התשובה":

"הארת התשובה ישנה בישראל. התעוררות חפצה של האומה בכללה לשוב אל ארצה, אל מהותה, אל רוחה ואל תכונתה, באמת אור של תשובה יש בה. באמת הדבר מתבטא בברור גמור בבטוייה של תורה: "ושבת עד ד' אלהיך", "כי תשוב אל ה' אלהיך".

(אורות התשובה" פי"ז פסקה ב')

1. הרב קוק זצ"ל כתב בסדר את שלושת פרקי הראשונים של הספר "אורות התשובה", את שאר פרקי הספר ליקט ערך וחילק לפרקים בנו הרצי"ה קוק זצ"ל מתוך מחברותיו של אביו. הראי"ה ראה את החיבור ושיבח אותו, ע"כ דברי הרב בכל פרקי ספרו כוחם יפה וזהו (מקור הדברים מההקדמה למהדורה הראשונה ומההקדמה למהדורה השניה). אנו נתמקד בפרק י"ז העוסק "בהתגלות הגדולה של התשובה בחיי ישראל ובתחיתו בארצו".

ב. פרשת התשובה

בתורה ניתן למצוא ביאורים רבים בענין התשובה ודרך פעולתה על החוטא, בעיקר מתוך עיון בסיפורי המקרא המתארים את הנפילה של החוטא ולאחר מכן את הדרך בה **שב** ותיקן את מעשיו. אולם, בכל אלו אין הגדרה שיטתית של התשובה. רק בסופו של ספר דברים בפרשיית התשובה, ישנו ביאור של עיקריה ויסודותיה של התשובה.

"והיה כי יבאו עליך כל הדברים האלה הברכה והקללה אשר נתתי לפניך **והשבת אל לבבך בכל הגוים אשר הדיחך ה' אלהיך שמה:**

ושבת עד ה' אלהיך ושמעת בקלו ככל אשר אנכי מצוך היום אתה ובניך בכל לבבך ובכל נפשך:

ושב ה' אלהיך את שבותך ורחמך ושב וקבצך מפל העמים אשר הפיצך ה' אלהיך שמה:

אם יהיה נדחך בקצה השמים משם יקבצך ה' אלהיך ומשם יקחך: **והביאך ה' אלהיך אל הארץ אשר ירשו אבותיך וירשתה וחיטבך והרפך מאבותיך:**

ומל ה' אלהיך את לבבך ואת לבב זרעך לאהבה את ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך למען חיך:

ונתן ה' אלהיך את כל האלות האלה על איביך ועל שנאיך אשר רדפוך: **ואתה תשוב ושמעת בקול ה' ועשית את כל מצותיו אשר אנכי מצוך היום:**

והויתך ה' אלהיך בכל מעשה ידך בפרי בטןך ובפרי בהמתך ובפרי אדמתך לטבה **כי ישוב ה' לשוב עליך לטוב כאשר שש על אבותיך:**

כי תשמע בקול ה' אלהיך לשמור מצותיו וחקותיו הכתובה בספר התורה הנה **כי תשוב אל ה' אלהיך בכל לבבך ובכל נפשך**².

(דברים ל, א-ז)

כבר בעיון פשוט בפרשה זו, רואים שהיא אינה עוסקת בתשובה האישית אלא דוקא בתשובה הלאומית. מתוך פרשיה זו מתברר שגאולת ישראל כרוכה בתשובת ישראל. הגאולה מצד הקב"ה ותשובת הכלל מצד עם ישראל הנם תהליכים הפועלים במקביל³.

הרמב"ם בהלכות תשובה מסכם את ענין הפרשה במילים:

"כל הנביאים, כולן ציוו על התשובה; ואין ישראל נגאלין, אלא בתשובה. וכבר **הבטיחה תורה שסוף ישראל לעשות תשובה בסוף גלותן, ומיד הן נגאלין,**

2. חזרתו של השורש ש.ו.ב - **שבע פעמים** מלמדת על מרכזיותה של התשובה בפרשה, ומכאן שמה "פרשת התשובה" (ידוע הדבר שמילים מנחות בסיפור המקראי מופיעות לרוב בכפולות של שבע. המילה "שבותך" בפסוק ג' הינו חלק מביטוי אחד שהוא "ושב את שבותך").

3. בספר "עקידת יצחק" לר' יצחק עראמה בסוף שער ק', מופיע ביאור נרחב על שילוב תהליכי גאולת ישראל בתשובתו.

שנאמר והיה כי יבואו עליך כל הדברים וגוי ושבתי עד ה' אלוהיך וגוי ושב ה' אלוהיך את שבותך וגוי".

(הלכות תשובה פ"ז ה"ה)

בדרך דומה כותב גם הרמב"ן⁴ שפרשתנו רומזת "בהבטחה כי עתיד הדבר להיות כן", שישראל יעשו תשובה בגלותן.

נמצאנו למדים, שעיקר ענינה של התשובה בפרשה זו (שהיא היחידה בתורה העוסקת כולה בענין זה), היא "תשובת הכלל". תשובה זו כרוכה בקשר ישיר לענייני גאולת ישראל ההולכת ורוקמת עור וגידים בעצם הימים האלו. א"כ, חובה עלינו ללמוד ולעיין מהי "תשובת הכלל", וכיצד נוכל אנו לחזור בתשובה שלמה ולהביא לגאולה שלמה. בהמשך מאמרנו נתמקד בעיון במדרשי חז"ל, ומתוכם ננסה להגדיר מהי "תשובת הכלל" וכיצד עלינו לפעול לתשובה זו.

ג. שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם

מובא בגמ' ובמדרש⁵:

"שבעה דברים נבראו קודם שנברא העולם, ואלו הן: תורה, ותשובה, וגן עדן, וגיהנם, וכסא הכבוד, ובית המקדש, ושמו של משיח. תורה - דכתיב ה' קנני ראשית דרכו. תשובה - דכתיב בטרם הרים ילדו וכתביב תשב אנוש עד דכא ותאמר שובו בני אדם. גן עדן - דכתיב ויטע ה' אלהים גן בעדן מקדם. גיהנם - דכתיב כי ערוך מאתמול תפתה. כסא הכבוד⁶ ובית המקדש - דכתיב כסא כבוד מרום מראשון מקום מקדשנו. שמו של משיח - דכתיב יהי שמו לעולם לפני שמש ינון שמו".

(פסחים נ"ד, נדרים ל"ט:)

עתה, נבאר מדוע דוקא שבעת הדברים הללו הנם כה עקרוניים לקיום העולם, עד שהיו צריכים להיברא קודם שנברא העולם.

4. על פסי י"א.

5. מדרש משלי פרשה ח', טי.

6. בנדרים ובמדרש כן נזכר מקור לכסא הכבוד שנברא קודם שנברא העולם "דכתיב: נכון כסאך מאז (תהלים צג, ב)".

תורה

התורה מעבר להיותה ספר חוקי החיים. לעם היהודי, היא גם ספר התכנית לבניית העולם. וכך מובא במדרש:

"התורה אומרת אני הייתי כלי אומנתו של הקב"ה, בנוהג שבעולם מלך בשר ודם בונה פלטין, אינו בונה אותה מדעת עצמו אלא מדעת אומן, והאומן אינו בונה אותה מדעת עצמו, אלא דיפתראות, ופינקסאות יש לו, לדעת היאך הוא עושה חדרים, היאך הוא עושה פשפשין, כך היה הקב"ה מביט בתורה, ובורא את העולם, והתורה אמרה בראשית ברא אלהים, ואין ראשית אלא תורה, היאך מה דאת אמר (משלי ח) ה' קנני ראשית דרכו."

(בראשית רבה א', א')

יסוד זה אף מובא בזוהר⁷:

"קודשא בריך הוא אסתכל באורייתא וברא עלמא. בר נש מסתכל בה באורייתא ומקיים עלמא".

(זוהר חלק ב' דף קס"א:)

כוונת הדברים ע"פ המאירי⁸: "שהבטו בתורה בענייניה ודעותיה השלמים היתה סיבת רצונו לברוא את העולם"⁹ כלומר, התורה היא התכנית האלוקית שעל פיה יברא העולם ועל פיה גם יפעל העולם. וכך מבאר גם המהר"ל¹⁰ "זוהו שהתורה נבראת תחלה שהרי התורה היא ציור וסדר העולם אשר נוהג בו כי היה מביט בציור וסדר אשר גזר שיהיה לעולם ובו ברא העולם".

נמצאנו למדים, שהעולם נברא בחוק ה' ופועל תמיד בהשגחת ה'. אין מקריות בעולם, כל המאורעות והתהליכים המתרחשים בעולם כולם כתוצאה מאותה חוקיות אלוקית שעל פיה נברא העולם ועל פיה פועל העולם.

תשובה

לאחר שבארנו, שאין הפקר בעולם, שכל הנעשה בעולם הוא תחת השגחת ה' מתוקף החוקיות האלוקית, ממילא מובן הדבר שכאשר יסטה האדם מדרך הישר, יעבור על חוקי בורא העולם, אזי בהתאם לתכנית האלוקית שעל פיה נברא העולם צריך לתקן

7. רעיון זה בלשונות דומים מופיע פעמים רבות בזוהר, דבר המעיד על מרכזיות הענין בתורת הנסתר.

8. המאירי על אבות פרק ה' משנה ח'.

9. ב"אורחות צדיקים" שער התשובה באר אחרת "דע לך, שעיקר בריאת העולם הוא בשביל האדם, כי אין צורך בעולם התחתון אלא באדם, ומאחר שעיקר הבריאה בשביל האדם, אם כן הוצרך להקדים התורה שהיא קיום העולם"

10. גבורות ה' פרק ע'.

את המעוות. אין, לכאורה, מקום לשום פשרות, את הנעשה אין להשיב ומדת הדין צריכה לפעול על מנת להחזיר את המצב לתיקונו.

כאן, מגלים חז"ל, ישנו **חידוש - התשובה**¹¹. התשובה אינה דבר הנתפס בהגיון אנושי, שכן שכל האדם מחייב שעובר העבירה יענש על כך. וכך מבאר המהר"ל:

"כאשר לא היה התשובה נמצאת בעולם **רחוק היה התשובה מן האדם** אף כי הכתוב מזהיר על התשובה הלא דבר רחוק היא¹² התשובה שהיא בריאה חדשה בעולם לצאת לפעל... אבל התשובה הוא דבר חדוש בעולם שהוא מדרגה למעלה מן העולם שמפני זה אמרו שהתשובה נבראת קודם שנברא העולם".

(תפארת ישראל פרק מ"ח)

הר"י אלבו, בעל **ספר העקרים**, מסביר:

"שאיך ההקש (השכל האנושי) גוזר שיהיה לחוטא כפרה בשום פנים... השכל גוזר שלא היה ראוי שיספיק כופר אל החוטא בעד חטאו וכ"ש שאין ראוי שיקובל החוטא בתשובה בדבריו... אם לא על צד **החסד האלהי** ולזה הזהיר עליה מאד ואמר ראה נתתי לפניך היום וגו' ובחרת בחיים למען תחיה..."¹³.

(מאמר רביעי פרק כ"ה)

בעצם, החידוש של קיום התשובה בעולם בא לומר **שהעולם אינו סטטי**, אלא **ישנה התקדמות מתמדת**, להוציא מלב החושבים שאת הנעשה אין להשיב. יסוד התשובה

11. מדרש חז"ל אחר מפורסם גם הוא מבאר עד כמה רחוק ענין התשובה משכל אנושי, עד שהקב"ה בכבודו ובעצמו "נאלץ" לגלות לנפש החוטאת על אפשרות זו. "שאלו לחכמה חוטא מה עונשו אי"ל חטאים תרדף רעה. **שאלו לנבואה** חוטא מה עונשו אי"ל הנפש החוטאת היא תמות. **שאלו לתורה** חוטא מה עונשו אי"ל יביא אשם ויתכפר לו. **שאלו להקב"ה** חוטא מה עונשו אי"ל **יעשה תשובה ויתכפר לו**" (ירושלמי מכות דף ז. פסיקתא דרב כהנא - כ"ד, ז', ילקוט שמעוני יחזקאל רמז שני"ח, ילקוט שמעוני תהילים רמז תש"ב).

12. כאן רומז המהר"ל לפסוקים "כי המצנה הזאת אשר אנכי מצנך היום לא נפלאה הוא ממך ולא **חִקָה הוא**: לא בשמים הוא לאמר מי יעלה לנו השמימה ויחקקה לנו וישמענו אתה ונעשנה: ולא מעבר לים הוא לאמר מי יעבר לנו אל עבר הים ויחקקה לנו וישמענו אתה ונעשנה: כי קרוב אליך הדבר מאד בפניך ובלבבך לעשתו" (דברים ל', י"א-י"ד). **הרמב"ן** מבאר שם "המצוה הזאת על התשובה הנזכרת".

13. בלשון דומה כותב **הרמח"ל** (מסילת ישרים פרק ד'): " **התשובה תנתן לחוטאים בחסד גמור**, שתחשב עקירת הרצון כעקירת המעשה, דהיינו, שבהיות השב מכיר את חטאו ומודה בו ומתבונן על רעתו ושב ומתחרט עליו חרטה גמורה דמעיקרא כחרטת הנדר ממש שהוא מתנחם לגמרי והיה חפץ ומשתוקק שמעולם לא היה נעשה הדבר ההוא ומצטער בלבו צער חזק על שכבר נעשה הדבר ועוזב אותו להבא ובורח ממנו, הנה עקירת הדבר מרצונו, יחשב לו כעקירת הנדר ומתכפר לו. והוא מה שאמר הכתוב (ישעיה ו'): וסר עונך וחטאתך תכפר, שהעון סר ממש מהמצואות ונעקר במה שעכשיו מצטער ומתנחם על מה שהיה למפרע".

כרוך א"כ באחד מיסודות האמונה והוא, שהעולם שסביבנו הוא עולם מתחדש ולא כדברי הכופרים הטוענים שהעולם "קדמון".

בעל ספר החינוך מסביר שיסוד זה הוא הטעם לכמה מצוות מרכזיות הקשורות לזכירת יציאת מצרים:

"ואין מן התימה אם באו לנו מצוות רבות על זה, מצוות עשה ומצוות לא תעשה, כי הוא יסוד גדול ועמוד חזק בתורתנו ובאמונתנו. ועל כן אנו אומרים לעולם בברכותינו ובתפלותינו זכר ליציאת מצרים, לפי שהוא לנו אות ומופת גמור בחידוש העולם, וכי יש אלוה קדמון חפץ ויכול, פועל כל הנמצאות אל היש שהם עליו, ובידו לשנותם אל היש שיחפוץ בכל זמן מן הזמנים, כמו שעשה במצרים ששינה טבעי העולם בשבילנו, ועשה לנו אותות מחודשים גדולים ועצומים, הלא זה משתק כל כופר בחידוש העולם, ומקיים האמונה בידיעת השם יתברך, וכי השגחתו ויכלתו בכללים ובפרטים כולם"¹⁴.

(ספר החינוך מצוה כ"א)

עתה יובן מאמרם של חז"ל:

"מקום שבעלי תשובה עומדין - צדיקים גמורים אינם עומדין, שנאמר: שלום שלום לרחוק ולקרוב. לרחוק ברישא והדר לקרוב".

(ברכות לד, : סנהדרין צט.)

דוקא זה שחזר בתשובה עדיף, משום שלמרות שנפל, הרי שבעליתו עלה והתקדם יותר ממצבו הקודם. וכך מבאר זאת הרמב"ם:

"ואל ידמה אדם בעל תשובה שהוא מרוחק ממעלת הצדיקים מפני העונות והחטאות שעשה, אין הדבר כן אלא אהוב ונחמד הוא לפני הבורא כאילו לא חטא מעולם, ולא עוד אלא ששכרו הרבה שהרי טעם טעם החטא ופירש ממנו וכבש יצרו, אמרו חכמים מקום שבעלי תשובה עומדין אין צדיקים גמורין יכולין לעמוד בו, כלומר מעלתן גדולה ממעלת אלו שלא חטאו מעולם מפני שהן כובשים יצרם יותר מהם".

(הלכות תשובה פ"ז ה"ד)

לסיכום ענין התשובה נוכל לומר, שהאדם צריך להמצא בתשובה מתמדת שכן כל רגע ורגע צריך להתקדם. מציאות התשובה בעולם מאפשרת לאדם להתרומם מנפילתו ולשוב למסלולו ביתר שאת וביתר תוקף. נביא את דברי הרב קוק זצ"ל על אלו המחפשים את דרך האמת:

14. וכן מובא במצוה ל"א מצות קידוש, במצוה ש"ו מצות ספירת העומר, במצוה ש"פ מצות פסח שני ובמצוה תכ"ב לענין תפילין.

"מי שאין נפשו משוטטת במרחבים, מי שאינו דורש את אור האמת והטוב בכל לבבו, איננו סובל הריסות רוחניות, אבל אין לו גם כן בנינים עצמיים. הוא חוסה בצלם של הבנינים הטבעיים, כמו השפנים שהסלעים הם מחסה להם. אבל האדם, מי שנשמת אדם בקרבו, נשמתו לא תוכל לחסות כי אם בבנינים שהוא בונה בעמלו הרוחני, שאיננו פוסק תמיד מעבודתו הזריזה".

(*"אורות הקודש" ח"ב עמ' שי"ד*)

נסיים בדברי הרב מאורות התשובה:

"אין דבר מצרף ומטהר את האדם, מעלהו למעלת אדם באמת, כהעמקת התשובה, "במקום שבעלי תשובה עומדים, צדיקים גמורים אינם יכולים לעמוד".

(פרק י"ג פסקה י"א)

גן עדן וגיהנם

בארנו, שיש חוקיות לעולם - התורה, ושיש אפשרות לתקן ולהתעלות כאשר פוגעים בחוקיות זו - התשובה. עתה היה צורך להעמיד בפני האדם שעבורו נברא העולם¹⁵ מטרה, מטרה זו תהיה עילה וסיבה שבעבורה יטרח האדם לשמור את חוקי הבריאה - התורה ואף יטרח ויתקן דרכיו כאשר נכשל בשמירה זו - תשובה. כך מבאר זאת ספר "אורחות צדיקים"¹⁶: "וכיון שהקדים תורה ותשובה, הוצרך להקדים כמו כן גן עדן וגיהנם וכסא הכבוד, שהם מקומות לשלם לאיש כמעשיו".

המקור לכך שגן עדן וגיהנם נבראו לשם כך מובא כבר בחז"ל¹⁷ "רובו זכיות יורש גן עדן רובו עבירות יורש גיהנם"¹⁸. במדרש מובא משל המסביר את הצורך בגיהנם, שהרי לכאורה די רק בגן עדן כדי ליתן שכר לשומרי המצוות, וממילא זה שלא ישמור לא יזכה בכך!

"אמר ר' זעירא הנה טוב מאד זה גן עדן, והנה טוב מאד זה גיהנם, וכי גיהנם טוב מאוד, אתמהא, משל למלך שהיה לו פרדס והכניס לתוכו פועלים, ובנה אוצר על פתחו, אמר כל מי שהוא מתכשר במלאכת הפרדס יכנס לאוצרו, וכל

15. ע"פ מדרש תנחומא בראשית אות ק"ט: "זש"ה נוטה שמים ויסד ארץ ויוצר רוח אדם בקרבו (זכריה י"ב, א'), למה נוטה שמים ויסד ארץ מפני שיצר רוח אדם בקרבו, ללמדך שאין העולם נברא אלא בעבור האדם".

16. "שער התשובה".

17. ירושלמי פאה פ"א דף ט"ז.

18. לשון דומה מובא בסכת שמחות פ"א ה"ו: "לעולם הבא, רובו זכיות יורש גן עדן, רובו עבירות יורש גיהנם".

מי שאינו מתכשר במלאכת הפרדס אל יכנס לאוצרו, כך כל מי שהוא מסגל במצות ומעשים טובים הרי גן עדן וכל מי שאינו מסגל במצות ומעשים טובים הרי גיהנם¹⁹."

(בראשית רבה פרשה ט', ט')

כלומר, אע"פ שידוע שיש שכר ויעוד לעושי דבר ה', מ"מ כדי שלא יתפתה החוטא להתעצל, נברא הגהינם להרחיקו מכך.

בארנו א"כ שקודם לבריאת העולם נבראה התכנית, החוקיות, ויחד עמה הדרך לתקן והתקדם בעולם. וכן נבראה גם המטרה לאדם, **שהוא בעל בחירה חופשית**, ויש בידו הבחירה אם ללכת ע"פ התורה והתשובה ולרשת גן עדן, או שמא יבחר להתעלם מהתורה ולותר על התשובה ונמצא יורש גהינם. יסוד זה הינו אחד מעקרי היהדות **והרמב"ם** מונה אותו כיסוד האחד עשר מתוך י"ג העיקרים²⁰, וכך מובא בסידורי התפילה:

"אֲנִי מֵאֲמִין בְּאֱמוּנָה שְׁלֵמָה. שֶׁהַבּוֹרֵא יִתְבָּרַךְ שְׁמוֹ גּוֹמֵל טוֹב לְשׂוֹמְרֵי מִצְוֹתָיו וּמְעַנֵּשׁ לְעֹזְבֵי מִצְוֹתָיו."

לסיכום הענין נביא את דברי הרמח"ל בתחילת המסל"ש **בבאור כלל חובת האדם בעולמו**.

"יסוד החסידות ושרש העבודה התמימה הוא **שיתברר ויתאמת אצל האדם מה חובתו בעולמו ולמה צריך שישים מבטו ומגמתו בכל אשר הוא עמל כל ימי חייו**. והנה מה שהורונו חכמינו זכרונם לברכה הוא, שהאדם לא נברא אלא להתענג על ה' ולהנות מזיו שכינתו שזהו התענוג האמיתי והעידון הגדול מכל העידונים שיכולים להמצא. ומקום העידון הזה באמת הוא העולם הבא²¹, כי הוא הנברא בהכנה המצטרפת לדבר הזה."

19. לשון דומה מובא **בשמות רבה** פרשה ב', ב': "משל למלך שהיה לו פרדס ובנה בו מגדל גבוה וצוה המלך שיתנו בתוכו פועלים שיהיו עוסקין במלאכתו. אמר המלך: כל מי שהוא מתכשר במלאכתו ינתן בדימוס. המלך זה מלך מלכי המלכים הקב"ה והפרדס זה העולם שנתן הקב"ה לישראל בתוכו לשמור את התורה והתנה עמהם ואומר להם: כל מי שהוא משמר את התורה הרי גן עדן לפניו, ומי שאינו משמר את התורה הרי גהינם לפניו."

20. בהקדמתו לפרק חלק עמ' קמ"ה בהוצאת הרי שילת.

21. עיין העי' 18 שם מוכח שעוה"ב הוא מקומם של גן עדן וגהינם, ואכמ"ל.

בית המקדש וכסא הכבוד ושמו של משיח

עד עתה עסקנו באדם הפרטי, דרך חייו - התורה, יכולתו לתקן - התשובה ומטרתו לרשת גן עדן ולהמנע מגהינם. אך אין בכל זה הסבר לשם מה היה צריך הקב"ה לברוא עם, ע"פ מה שנוצר עד כה יכול כל אדם ואדם מישראל להגיע לשלמותו, לשם מה צריכים אותם אנשים לחיות ולפעול כעם?

תשובה לכך נמצא כבר בתורה "וַיֹּאמֶר יְהוָה לִי מִמְּלַכְתּוֹת כְּהִנִּיחַ וְגוֹי קְדוֹשׁ"²² כוונת הדברים שיש תכלית ומטרה שלשמה יצר הקב"ה עם, להיות כהנים לעולם, להיות נושאי דבר ה' לכל העולם כולו. וכך במפורש אומר הנביא ישעיהו "עַם זֶה יִצְרָתִי לִי תְהִלָּתִי יִסְפְּרוּ"²³, באר זאת הרב קוק זצ"ל בפרקי "ישראל ותחיתו":

"והעם אשר ד' אלהיו יודע לספר כח מעשי ד', יודע לספר, שאלהי ישראל אלהי עולם הוא, בורא שמים וארץ ושהכל ברא לכבודו, וכבודו כבוד כל עולמים, חיי כל עולמים, וחקר כבודו כבוד. וידיעתו זאת היא תכונת רוחו, מורשת אבותיו..."

(*"אורות" עמ' י"ח פסקה א')*

א"כ, בארנו שמטרתו של עם ישראל היא, להפיץ את אור ה' בעולם, כפי שהחל לעשות זאת אברהם "וַיִּבְרַח שָׁם מִצֵּרָתוֹ לֵה' וַיִּקְרָא בְּשֵׁם ה' "²⁴. אך עדיין לא נתברר לשם מה צריך עם למטרה זו? הרי במשך הדורות תמיד נמצאו אנשים, יחידים, צדיקים, שיכלו לשמש אות ומופת לכל העולם בהתנהגותם הראויה, והם יכולים לבשר את בשורת האמונה לכל באי עולם. על שאלה זו עונה הרב קוק זצ"ל במאמרו "למהלך האידאות":

"למלואה של שאיפה זו צריך דוקא שצבור זה יהיה בעל מדינה פוליטית וסוציאלית וכסא ממלכה לאומית ברום התרבות האנושית עם חכם ונבון וגוי גדול והאידיאה האלהית המוחלטת מושלת שמה ומחיה את העם ואת הארץ במאור חייה. למען דעת שלא רק יחידים חכמים ומצוינים חסידים ונזירים ואנשי-קדש חיים באור האידיאה האלוהית כי גם עמים שלמים מתוקנים ומשוכללים בכל תקוני התרבות והישוב המדיני עמים שלמים הכוללים בתוכם את כל השדרות האנושיות השונות מן רום האינטליגנציה האומנתית, הפרושית, המשכלת והקדושה, עד המערכות הרחבות הסוציאליות, הפוליטיות והאקונומיות, ועד הפרולטריון לכל פלגותיו, אפילו היותר נמוך ומגושם".

(*"אורות" עמ' ק"ד פסקה ב')*

א"כ, הטעם לכך שלהפצת שם ה' צריך מדינה ועם, הוא שתמיד יש פתחון פה לבאי העולם לומר שאין להביא דוגמא מפלוני אלמוני שהוא צדיק, ישר והגון, שכן הוא דמות

22. שמות י"ט, ו.

23. פרק מ"ג פסוק כא.

24. בראשית י"ב, ח.

מיוחדת. אך כאשר עם שלם על כל מרכיביו הולך בדרכי ה', חי חיי מוסר ויושר, יש בכך לקח הגון לכל הגויים, שעמים שלמים יכולים לתקן דרכיהם ולקבל עול מלכות שמים. ליישום מטרה זו, צריך עם ישראל להתאחד בארץ ישראל ולהקים בו מרכז שלטוני ולא פחות חשוב מכך גם **מרכז רוחני**. תפקידו של המרכז הרוחני להיות אבן שואבת לכל עם ישראל, מקום שממנו יוצאת תורה והדרכה רוחנית. בשלב שני מרכז זה ימשוך אליו את כל עמי הארץ, לבוא להתרשם ולספוג את האמונה באל אחד. התאור הנ"ל הוא בדיוק תוכניתו של שלמה המלך ע"ה בעת חנוכת המרכז הרוחני **"בית המקדש"**. וכך אומר שלמה בתפילתו:

"להיות עינך פתחת אל הבית הזה לילה ויום אל המקום אשר אמרת יהיה שמי שם לשמע אל התפלה אשר תפלה עבדך אל המקום הזה: ושמע אל תחנת עבדך ועמך ישראל אשר יתפללו אל המקום הזה ואתה תשמע אל מקום שבתך אל השמים ושמע וסלחת".

ואח"כ:

"וגם אל הנכרי אשר לא מעמך ישראל הוא ובא מארץ רחוקה למען שמוך: כי ישמעון את שמוך הגדול ואת ידך החזקה וזרעך הנטויה ובא והתפלל אל הבית הזה: אתה תשמע השמים מכון שבתך ועשית ככל אשר יקרא אליך הנכרי למען ידעו כל עמי הארץ את שמוך לי ראה אתך פעמך ישראל ולדעת כי שמוך נקרא על הבית הזה אשר בנית".

וחותם את תפילתו בבקשה:

"למען דעת כל עמי הארץ כי ה' הוא האלהים אין עוד".

(מלכים א' פרק ח')

ממילא מובן, שכשם שהכין הקב"ה מטרה **לאדם הפרטי**, כך ברא הקב"ה את **"בית המקדש"** לפני שנברא העולם כדי להציב את הדרך של **הכלל**, עם ישראל, להגיע ליעודו. כאשר עם ישראל הולך בדרכי ה' ובית המקדש פועל את פעולתו, אזי הקב"ה מסייע מן השמים בהשראת שכינה **מכסא הכבוד** אל מלכות הארץ בבית המקדש.

מהלך עם ישראל בכל הדורות, שואף לחזרה לארץ ישראל, לבנין המקדש ולהשבת שכינה לעם ולארץ. הגעה לשלמות זו מכונה בחז"ל **"יימות המשיח"**. ומבאר הרמב"ם:

"שהמשיח עתיד לעמוד ולהחזיר מלכות דוד ליושנה לממשלה הראשונה, ובונה המקדש ומקבץ נדחי ישראל, וחוזרין כל המשפטים בימיו כשהיו מקודם... שהרי התורה העידה עליו שנאמר ושב ה' אליך את שבותך ורחמך ושב וקבצך וגו' אם יהיה נדחך בקצה השמים וגו' והביאך ה'²⁵".

(הלכות מלכים פ"א, ה"א)

25. פסוקים אלו לקוחים מפרשת התשובה, עיין על כך לעיל בפרק ב'.

בהמשך דבריו מתאר הרמב"ם את המציאות שיצור המשיח:

"אם עשה והצליח ובנה מקדש במקומו וקבץ נדחי ישראל הרי זה משיח בודאי, ויתקן את העולם כולו לעבוד את ה' ביחד שנאמר כי אז אהפוך אל עמים שפה ברורה לקרוא כולם בשם ה' ולעבדו שכס אחד".

(הלכות מלכים פי"א, ה"ד)

מתברר איפה, שלהביא את עם ישראל אל יעודו ושלמותו, נזקק הקב"ה להכין בטרם נברא העולם את האמצעים לכך והם: **בית המקדש, כסא הכבוד ושמו**²⁶ של משיח. וכך מסביר האורחות צדיקים:

"וכיון שהקדים כל אלו, הוצרך להקדים בית המקדש ושמו של משיח, כי בימים ההמה תמלא הארץ דעה ולא יהיה יצר הרע בבני אדם, וכולם גדולים וקטנים ידעו השם, יתעלה, ידיעה גדולה, ואז ידעו כולם שעיקר בריאת העולם בשביל עבודת הבורא, יתעלה"²⁷.

(שער התשובה)

26. רק שמו של המשיח יכול היה להיברא קודם לבריאת העולם, שכן שם זה מהות. כוונת הדבר כפי שבארנו, שלפני בריאת העולם הקב"ה הכין את התשתית לתכלית וליעוד של עם ישראל. המשיח עצמו ע"פ המסורת הוא אדם שיקום ויושיע את ישראל, ממילא מובן שהוא לא יכול היה להיברא לפני בריאת העולם. ישנו מדרש ידוע שאומר "וכן לעתיד לבוא, את מוצא ביום שחרב בית המקדש נולד הגואל, הוא שכנסת ישראל אומרים אל תשמחי אויבתי לי כי נפלתי קמתי כי אשב בחושך ה' אור לי" (ספרי דאגדתא על אסתר נוסח ב' פ"ו). ובלשון אחר: "כאשר נלכדה ירושלים אמר להם אף היא אינה צרה אלא שמחה שבו ביום נולד מנחם" (במדבר רבה י"ג, ה' וכן רות רבה פ"א א'). אין משמעות המדרש שישנו אדם כבן אלפיים שנה המסתובב בינינו והוא המשיח שטרם נתגלה, אלא משמעו שבכל דור ישנו אדם הראוי לכך, אלא שבכל הדורות עד כה עם ישראל נמצא לא ראוי להתגלותו. מ"מ, המשיח עצמו, ודאי לא נברא קודם שנברא העולם!

27. מקום יש לשאול: אם היעוד של הכלל הוא ימות המשיח וזה מקביל לגן עדן לאדם הפרטי, מדוע אי"כ לא הוכן לכלל ישראל גמול מקביל לגהינם?

נ"ל לתרץ שיש חילוק מהותי בין הפרט לכלל, לפרט ישנה בחירה חופשית (כפי שבארנו בענין גן עדן וגהינם) ולכן הוא זקוק הן לשכר, ליעוד, והן לעונש מפני היצר. אך לכלל, כידוע, אין כל בחירה, ה' מוליך את עם ישראל במהלך ההיסטוריה מתוך השגחה לעבר מטרה ברורה, אמנם לנו נסתרות דרכי ה', אך בהסתכלות אחורה, כל בר לבב יבחין בהשגחת ה' על עמו. (עיין בהרחבה על כך בפרקי "מהלך האידיאות" של הרב קוק זצ"ל בספר אורות). אי"כ מובן מדוע אין מקבילה לגהינם לגבי כלל ישראל.

דרך אחרת לישוב קושי זה, היא לומר, שחבלי משיח הינו המקבילה לגהינם, ואם ישראל יעשו רצון ה', משיח יבוא ללא יסורים, אך אם לא יעשו רצון ה' יביא ה' את הגאולה מכל מקום, אך ע"י יסורים - תבלי משיח כדמשמע מסנהדרין צז: "רבי אליעזר אומר: אם ישראל עושין תשובה - נגאלין, ואם לאו - אין נגאלין. אמר ליה רבי יהושע: אם אין עושין תשובה - אין נגאלין? אלא, הקדוש ברוך הוא מעמיד להן מלך שגזרותיו קשות כהמן, וישראל עושין תשובה ומחזירין למוטב... ושתק רבי אליעזר". וכן בדף צח. "כתיב בעתה, וכתיב, אחישנה! זכו - אחישנה, לא זכו - בעתה... כתיב וארו עם ענני שמיא כבר אנש אתה, וכתיב עני ורכב על חמור! - זכו - עם ענני שמיא, לא זכו - עני ורכב על חמור". אך יותר מסתבר כתירוץ הראשון.

ד. בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו:

לאחר שבארנו את היסודות שהניח הקב"ה לפני בריאת העולם על מנת שישמשו תשתית לעולם. נעבור עתה לעסוק בחובת האדם כלפי אלוקיו. נעסוק במדרש המתאר את הדין והחשבון, שאותו צריך האדם למסור לבורא עולם, בשעה שמכניסים אותו לדין. פשטו של המדרש עוסק באדם שזה עתה נפטר מן העולם והא נידון בבי"ד של מעלה, אך מסתבר לומר, שגם במשך חייו של האדם עליו למסור דו"ח על מעשיו, לכל הפחות פעם בשנה, ביום הדין, כדברי המשנה "בארבעה פרקים העולם נידון: בראש השנה - כל באי עולם עוברין לפניו כבני מרון..."²⁸.

מובא בגמ' ובמדרש²⁹:

"אמר רבא: בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו: נשאת ונתת באמונה, קבעת עתים לתורה, עסקת בפריה ורביה, צפית לישועה, פלפלת בחכמה, הבנת דבר מתוך דבר?"

(שבת לא.)

נבאר את חשיבותם של הנושאים הנ"ל, שנבחרו להיות אבן בוחן לקביעת דינו של האדם.

נשאת ונתת באמונה

נושא ראשון עליו נשאל האדם הוא, האם נשא ונתן באמונה. כלומר, האם במהלך חייו, בעסקיו עם בני אדם, האם נהג ביושר, האם אפשר לומר עליו שהיה "משאו ומתנו בנחת עם הבריות"³⁰.

היות ורוב בני אדם מבליים את רוב זמנם בדאגה לפרנסתם, מסתבר, שבחינת התנהגותו האישית של האדם במשך יומו, הנה מכרעת ביותר בקביעת דינו. וכך מתבטא הדבר בהלכה בשו"ע³¹: "אח"כ ילך לעסקיו, דכל תורה שאין עמה מלאכה

28. מסכת ראש השנה פ"א משנה ב'.

29. ילקוט שמעוני ישעיהו רמז תל"ז.

30. "כדתניא, ואהבת את ה' אלהיך - שיהא שם שמים מתאהב על ידך, שיהא קורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים, ויהא משאו ומתנו בנחת עם הבריות, מה הבריות אומרות עליו - אשרי אביו שלמדו תורה, אשרי רבו שלמדו תורה. אוי להם לבריות שלא למדו תורה, פלוני שלמדו תורה - ראו כמה נאים דרכיו, כמה מתוקנים מעשיו, עליו הכתוב אומר ויאמר לי עבדי אתה ישראל אשר בך אתפאר. אבל מי שקורא ושונה ומשמש תלמידי חכמים ואין משאו ומתנו באמונה, ואין דבורו בנחת עם הבריות, מה הבריות אומרות עליו - אוי לו לפלוני שלמד תורה, אוי לו לאביו שלמדו תורה, אוי לו לרבו שלמדו תורה, פלוני שלמד תורה - ראו כמה מקולקלין מעשיו וכמה מכוערין דרכיו! ועליו הכתוב אומר באמר להם עם ה' אלה ומארצו יצאו" (גמ' יומא פו.).

31. או"ח סי' קנ"ו סעי' א'.

סופה בטלה וגורת עון, כי העוני יעבירו ע"ד קונו; ומ"מ לא יעשה מלאכתו עיקר, אלא עראי, ותורתו קבע, וזה וזה יתקיים בידו; **וישא ויתן באמונה** ". מבאר המשנה ברורה³²: "באמונה - היינו שלא ימצא בעסקו שום גזל ותרמית, וגם ע"ז שואלן לו לאדם בשעת הדין כמו שאחז"ל".

קבעת עתים לתורה

לאחר שקבלנו אפיון על מהלך חייו של **האדם הפרטי**, מגיעה שאלה על ענין יותר פנימי ויותר רוחני: האם קבע עתים לתורה?

לפני שנברר את מהות השאלה, יש לתמוה מדוע לא נבחרה שאלה זו לפתוח את דינו של האדם? האם יש דבר חשוב יותר מלימוד תורה?³³ יתירה מכך **הגמ'**³⁴ אף מציינת "אין תחילת דינו של אדם נידון אלא על דברי תורה, שנאמר פוטר מים ראשית מדון".

התוס'³⁵ שואל את השאלה הזו, ומתרץ שתי תרוצים. **האחד**: "התם (במדרש שאנו עוסקים בו) באדם שעוסק בתורה מיירי אלא שלא קבע עתים, והכא מיירי כשלא עסק כלל". כלומר, ודאי שענין התורה קודם לכל, ופשוט, ששואלים את האדם קודם כל האם עסק בתורה, ורק אח"כ על שאר דברים. אלא, שגם אדם שעסק בתורה אך לא קבע עתים קבועים לכך, יצטרך לתת על כך את הדין, ועל כך הוא נשאל רק בשלב מאוחר יותר, שכן עצם קביעת העתים לתורה פחות חשובה מ"נשאת ונתת באמונה". תרוץ זה דחוק, משום שפשט השאלה "קבעת עתים לתורה" היא: האם למדת תורה? ולא: האם למדת בקביעות?

לכן מציע התוס' **תרוץ נוסף**: "אי נמי, שואלים לו תחילה על משא ומתן באמונה ומ"מ יקבל דינו (עונשו) תחילה על דברי תורה. והכי דריש ליה לקרא תחלת גילוי דינו במה שנטשו מדברי תורה". כלומר, בסדרת השאלות שהאדם צריך לתת עליהם דין וחשבון אין שינוי, אלא שלאחר מתן הדין יפרעו ממנו תחילה על עוון ביטול התורה. תרוץ זה הוא אולי חדשני, אך התוס' מיטיב לדייק אותו מתוך הפסוק³⁶.

32. ס"ק ד'.

33. "אלו דברים שאדם אוכל פירותיהן בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא כיבוד אב ואם וגמילות חסדים והבאת שלום בין אדם לחבירו ותלמוד תורה כנגד כולם" (פאה פ"א משנה א').

34. סנהדרין ז.

35. על הגמ' הנ"ל ד"ה "אלא".

36. **המהרש"א** על הגמ' סנהדרין ז. **מציע תרוץ אחר**, שהמדרש שאנו עוסקים בו עוסק ברוב בני"א שרוב זמנם במסחר ומעט בתורה מפני שאינם מוכשרים דים בלימוד, ואילו הגמ' סנהדרין עוסקת באדם שהיה מוכשר ללימוד וזנח זאת. **אך קצת קשה** להמציא חלוקה זו שלא כתובה, אדרבא, פשטי הגמ' בכל סוגי האנשים עוסקת.

מ"מ, לענייננו, אנו נסביר את השאלה "קבעת עתים לתורה" ע"פ התרוץ השני של התוס'³⁷. לאחר שעסקנו בעולמו הפרטי והמעשי של האדם, עוברים אנו לעסוק בעולמו הרוחני של האדם - לימוד התורה. לימוד תורה, בצורתו השלמה, יש בה דאגה לא רק לעולמו הפרטי של האדם, כי אם גם לכלל ישראל. וכך מובא במסכת אבות:

"הלומד תורה על מנת ללמד, מספיקין בידו ללמוד וללמד. והלומד על מנת לעשות, מספיקין בידו ללמוד וללמד לשמור ולעשות."

(פ"ד מ"ה)

וכן מובא בתפילה בברכות ק"ש:

"אבינו אב הרחמן, המרחם, רחם עלינו, ותן בלבנו בינה להבין ולהשפיל, לשמע, ללמד וללמד, לשמור ולעשות ולקיים את כל דברי תלמוד תורתך באהבה."

מתברר איפה, שמרכיב עיקרי במצוות "תלמוד תורה" הינו לימודה לאחרים. כלומר, משמעות השאלה "קבעת עתים לתורה" יש בה מעבר לבדיקת דאגתו של האדם למצבו הרוחני הפרטי, אלא בבדיקה האם האדם טרח להפיץ את דבר ה' לאחרים, האם חשב על מצבו הרוחני של הכלל. מיותר להרחיב כאן את הדיבור על כך שככל שאדם קשור יותר לתורה, כך הוא קשור יותר לכלל ישראל³⁸.

37. הטור (או"ח סי' קנ"ה) פוסק: "ואחר שיצא מב"ה ילך לבית המדרש קודם שילך לעסקיו ויקבע עת ללמוד דאמר רבא בשעה שמכניסין האדם לדין אומרים לו קבעת עתים לתורה נשאת ונתת באמונה...". הב"י מביא את קושיית התוס' דלעיל, ומסביר שהטור, "סובר דאין הכי נמי דתחלת דינו אינו אלא על דברי תורה ובפרק במה מדליקין לא נחת אלא למימר על כמה דברים שואלים אותו ולא דק בסדרא ומפני כך הפכם רבינו וכתב קבעת עתים לתורה קודם נשאת ונתת באמונה והתוספות תירצו בענין אחר ותירוץ זה נכון הוא". הדרישה (סי"ק א') מסביר שלטור דרך שלשית לישב את הענין, והיא שהשאלה היא באמת האם עסק בתורה, והיא נשאלת תחילה במדרש בשבת לא. לא דקדקו בסדר השאלות. מ"מ, גם הב"י וגם הטור מסכימים שהאדם נשאל על עיסוק בתורה, ומבחינה זו דבריהם דומים לתירוץ השני של התוס'. אך מ"מ, לענ"ד יש עדיפות לתירוץ השני של תוס' בזה שיש חשיבות לסדר כתיבת השאלות בגמ', ובדרך זו אנו הולכים ומבארים מאמר תו"ל זה.

38. על אף שהדברים ידועים נביא את דברי הרב קוק זצ"ל בענין מפאת חשיבותם: "אחד מהדרכים של עסק התורה לשמה הוא, להעשיר את כנסת ישראל בכחות רוחניים גדולים, וכל מה שמתרבה אור התורה, ועמה חבתה וכבודה, בלב אחד מישראל, הרי הכח היסודי של האומה מתחזק ומתאמץ... כשלומדים תורה לשמה עושים חסד עם כנסת ישראל. הא כיצד, רוח האומה מתחזק ע"י מה שבניה מתפרנסים בפרנסתם הרוחנית מפרי רוחה, והתורה כולה היא מלאה רוח ישראל, וכל יחיד העוסק בתורה הוא מגלה כח חיים חדש שנשמת ישראל ע"י המזון הנשמתי שהוא מקבל מהתורה" ("אורות התורה" פ"ב פסקה ד', ה').

את חשיבות השתיכות אל הכלל מנבא הרב בהקדמתו ל"שבת הארץ": "החיים, ע"פ ערך האלהיות שבהם, אינם מתגלים אל היחיד אלא באותה מדה, שהוא מתאמץ להיות נשאף בכל היותו בתוכיותה של כללות האומה, להיות מוזהר מוזהר נשמתה העליונה, החיה וקימת בהכרת היקר האלהי של החיים מתוך פנימיותה הכללית".

עסקת בפריה ורביה

מצות "פריה ורביה" הנה מצוה חשובה ביותר, שכן לא לחינם השאלה השלישית שהאדם נשאל היא זו. כך מוכח מדברי חז"ל שעמדו על חשיבותה של מצוה זו:

"לא נברא העולם אלא לפריה ורביה שנאמר לא תהו בראה לשבת יצרה"

(גיטין פ"ד משנה ה')

"תניא, רבי אליעזר אומר: **כל מי שאין עוסק בפריה ורביה - כאילו שופך**

דמים. רבי יעקב אומר: **כאילו ממעט הדמות**. בן עזאי אומר: **כאילו שופך**

דמים וממעט הדמות. אחרים אומרים: **גורם לשכינה שתסתלק מישראל"**

(יבמות סג:)

אף **רבי יוסף קארו** מצא לנכון לפתוח בכך את חלק "אבן העזר" שלו:

"וכל מי שאינו עוסק בפריה ורביה כאילו שופך דמים, וממעט את הדמות,

וגורם לשכינה שתסתלק מישראל".

מעבר לחשיבותה של המצוה, יש לשים לב לסדר השאלות במדרש. שאלה זו, האם

"עסקת בפריה ורביה", באה לאחר שעולמו הפרטי של האדם נבדק - נשאת ונתת

באמונה, ולאחר שעולמו הרוחני שיש בו גם אחריות כללית נבדק אף הוא - קבעת עתים

לתורה. מכאן, שמצוה זו, היא עוד יותר כללית מקודמותיה, אין בה צד פרטי כלל.

נוכח את הדבר מתוך מדרש ידוע על חזקיהו:

"בימים ההם חלה חזקיהו למות ויבא אליו ישעיהו בן אמוץ הנביא ויאמר

אליו: כה אמר ה' צו לביתך כי **מת אתה ולא תחיה** וגו'. מאי כי מת אתה ולא

תחיה - מת אתה - בעולם הזה, ולא תחיה - לעולם הבא. אמר ליה: **מאי כולי**

האי? אמר ליה: **משום דלא עסקת בפריה ורביה**. אמר ליה: משום

דחזאי לי ברוח הקדש דנפקי מינאי בנין דלא מעלו. אמר ליה: בהדי כבשי

דרחמנא למה לך? מאי דמפקדת איבעי לך למעבד, ומה דניחא קמיה קודשא

בריך הוא - לעביד".

(ברכות י.)

נבאר בקצרה: על חזקיהו נגזר עונש חמור משום שלא עסק בפריה ורביה (ראיה נוספת

לחשיבות המצוה). חזקיהו טען להגנתו, שידוע לו שעתיד לצאת ממנו בן רשע והוא אינו

מעונין בתוצאה זו³⁹. אך ישעיהו מעמידו מהר על טעותו: במה שנסתר ממך אל

תתעסק! עשה מה שאתה מצווה, וה' יעשה הטוב בעיניו. מכאן מתברר, שמצות פרו

³⁹ לבסוף כך אכן קרה, "מנשה הרשע" הוא בנו של חזקיהו. "וישפב חזקיהו עם אבותיו וימלך מנשה בנו תחתיו" (מלכים ב' כ, כא) "יען אשר עשה מנשה מלך יהודה התעבות האלה הרע מכל אשר עשו האמרי אשר לפניו ויחטא גם את יהודה בגלגליו... וגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאד עד אשר מלא את ירושלים פה לפה לבד מחטאתו אשר החטיא את יהודה לעשות הרע בעיני ה'" (מלכים ב' כ"א, יא, טז).

ורבו כל מטרתה לדאוג לעתיד, להמשך קיום העולם. אין כאן מקום לחשובות פרטיים. וכך מסביר "ספר החינוך" את טעמה של המצוה:

"משרשי מצוה זו, כדי שיהיה העולם מיושב, שהשם ברוך הוא חפץ בישובו, כדכתיב לא תהו בראה לשבת יצרה. והיא מצוה גדולה שבסיבתה מתקיימות כל המצוות בעולם, כי לבני אדם ניתנו ולא למלאכי השרת".

(מצוה א' מצות פרו ורבו)

מצוות פריה ורביה, א"כ, בעיקרה היא דאגה לכלל העולם. נוסיף ונאמר, שאלמלא יצר האדם המחבר בין האיש והאשה⁴⁰, אין שום הגיון בכך שזוג הורים, יולידו ילדים ויקימו משפחה. מכל צד שנבחן את הענין בצורה רציונלית, המחיר שמשלמים ההורים על גידול ילדיהם גדול לאין ערוך, מהרווח שאולי יפיקו מכך. ע"כ, בקיום מצות פריה ורביה (מעבר לכך שהאדם נברא עם יצר טבעי לכך) האדם פועל למען העתיד ולמען הכלל, והוא עצמו לא מרויח מכך דבר.

צפית לישועה

עד עתה, ראינו שהשאלות שהאדם נדרש לענות עליהן, הולכות מעולמו הפרטי ועד לאחריותו לכלל. שאלה זו, האם "צפית לישועה" בודאי שעוסקת בעניני הכלל, אך צריך לבאר מה בדיוק משמעות השאלה, וכיצד מצפים מהאדם לקיים דרישה זו. אם נפרש דרישה זו כפשוטה, שצריך לצפות לישועה, אזי אין אדם בישראל שלא עושה זאת. וכי יש מישהו שאינו מצפה ומחכה לגואל שיבוא ויושיענו? אלא, ודאי דרישה יותר מעשית ישנה כאן.

רש"י⁴¹ כותב: "צפית לישועה - לדברי הנביאים". הר"ן⁴² מבאר את דבריו הסתומים של רש"י:

"צריך לבאר צפית לישועה בימיך. ולא אמר צפית שתבוא ישועה לישראל, דמי שאינו מאמין זה אפיקורס הוא, שאפיקורסים אינן מאמינים שתבוא ישועה לעולם לישראל".

40. כפי שמשמע מהגמ' ביומא סט: שעם ישראל ביקש לבטל יצר ע"ז "אוותיכו בתעניתא תלתא יומין ותלתא לילואתא, מסרוהו ניהליהו. נפק אתא כי גוריא דנורא מבית קדשי הקדשים. אמר להו נביא לישראל: היינו יצרא דעבודה זרה". ולאחר שעלתה בידם אמרו "הואיל ועת רצון הוא נבעי רחמי איצרא דעבירה. (בקשו לבטל את יצר העריות) בעו רחמי ואמסר בידיהו. אמר להו: חזו דאי קטליתו ליה לההוא - כליא עלמא. חבשוהו תלתא יומי, ובעו ביעתא בת יומא בכל ארץ ישראל ולא אשתכחי. מסקנתם היתה שללא יצר העריות אין חיבור בין איש ואשה וממילא יתכלה העולם !!

41. על הגמ' הנ"ל בשבת לא. ד"ה: "צפית".

42. על הגמ' הנ"ל ד"ה: "צפית".

מתוך דברי הראשונים הללו עולה, שישנה דרישה **מתמדת** מן האדם **לפעול** במשך כל ימי חייו להביא את חזון הנביאים, חזון אחרית הימים, להתגשם **בימיו**⁴³. נמצאנו למדים, שכל אדם יצטרך לתת דין וחשבון, האם **עזר בפועל לקרוב הישועה**. כלומר, חלק מתיקון דרכיו של האדם הפרטי - **תשובת הפרט**, היא לדאוג לקידום מטרותיו של כלל ישראל (הבאת הגאולה) - **תשובת הכלל**.
 כבר בארנו לעיל (בפרק ג', בחלק המבאר את ענין "בית המקדש, כסא הכבוד ושמו של משיח") שישנו יעוד ברור לעם ישראל, להפיץ את שם ה' בעולם ו"לְתַקֵּן עוֹלָם בְּמַלְכוּת שְׁדַיִי". א"כ בתשובה לשאלה: האם צפית לישועה? יצטרך האדם להשיב, כיצד תרם הוא, **באופן אישי**, להפצת שם שמים **למען כלל ישראל**.

ה. עיון תפילה

עד כה, ראינו הן מן התורה והן ממדרשי חז"ל את חשיבותה של תשובת הכלל. ראינו **שתשובת הכלל**, שהיא קידום עם ישראל לעבר הגאולה, הנה משימה המוטלת על כל אחד מאתנו בבואנו לתקן את דרכנו **הפרטית**.

ראש השנה נזכר בתורה כיום "זְכֹרֹן תְּרוּעָה"⁴⁴, אך חז"ל מלמדים אותנו שיום זה הינו גם יום דין "בארבעה פרקים העולם נידון: ... **בראש השנה - כל באי עולם עוברים לפניו כבני מרון**"⁴⁵. יום כיפור, כשמו כן הוא "כי יום כְּפָרִים הוא לְכַפֵּר עֲלֵיכֶם לְפָנַי ה' אֱלֹהֵיכֶם"⁴⁶. היינו מצפים א"כ, למצוא בתפילת העמידה לימים הנוראים, ביטוי לכך שהאדם העומד בתפילה אל מול אלוקיו מעונין לצאת זכאי בדין. היינו מצפים למצוא את תיקון חטאיו של האדם הפרטי, את קבלת סליחתו וכתובתו בספר החיים.

אך לא כך, **עיקרה של תפילת העמידה** (שתוקנה על מתכונתה הנוכחית בידי אנשי הכנסת הגדולה⁴⁷) עוסקת בעניינים אחרים לגמרי:

"וּבָכָן יִתְקַדֵּשׁ שְׁמֵךְ ה' אֱלֹהֵינוּ **עַל יִשְׂרָאֵל עַמְּךָ** וְעַל יְרוּשָׁלַיִם עִירְךָ וְעַל צִיּוֹן מְשֻׁכָּן כְּבוֹדְךָ וְעַל מַלְכוּת בֵּית דָּוִד מְשִׁיחְךָ וְעַל מְכוּנְךָ וְהִיכָלְךָ".

בשלב זה, אנו מבקשים תיקון לעם ישראל, שה' ישרה שכינתו על העם, הבירה, השלטון, המלוכה ועל בית המקדש שיבנה.

43. רעיון מעין זה מופיע בספרו של הרב רמר ז"ל "מעבור הארץ" עמ' 9.

44. ויקרא כ"ג, כד.

45. מסכת ראש השנה פ"א משנה ב'.

46. ויקרא כ"ג, כח.

. "אנשי כנסת הגדולה תקנו להם לישראל ברכות ותפילות קדושות והבדלות" (ברכות לג.).

"ובכן תן פחדך ה' אלהינו על כל מעשיך, ואימתך על כל מה שבבאתך, ויראוך כל המעשים, וישתחוו לפניך כל הברואים, ויעשו בלם אגדה אחת לעשות רצונך בלבב שלם, כמו שידענו ה' אלהינו שהשלטון לפניך עז בידך וגבורה בימינך, ושמך נורא על כל מה שבבאתך".

עתה, אנו מבקשים שה' יתן פחדו ויראתו על הגויים, כהכנה לשלב הבא בתיקון העולם:

"ובכן תן פבוד ה' לעמך, תהלה ליראך, ותקנה טובה לדורשיך, ופתחון פה למיחלים לך, שמחה לארצך וששון לעירך, וצמיחת קרן לדוד עבדך, ועריכת נר לבן ישי משיחך, במהרה בימינו".

לאחר שגויי העולם יראים את ה', יש מקום שילמדו לכבד את עם ישראל, נציגי ה' בעולם, וינתן פתחון פה לעם ה', לבשר את בשורת האמונה בבורא עולם.

"ובכן צדיקים יראו וישמחו וישרים יעלו. וחסידים ברנה יגילו ועולתה תקפץ פיה וכל הרשעה בלה פעשן תכלה כי תעביר ממטלת זדון מן הארץ".

שלב זה, הוא השלב האחרון לפני השלמת המלכת ה' על העולם. בשלב זה צדיקי וחסידי אומות העולם⁴⁸ שותפים לישראל, ושאר הרשעה, שלא חברה לישראל, תעבור מן הארץ.

"ותמלך אתה הוא ה' אלהינו מהרה לבדך על כל מעשיך, בהר ציון משפן פבדך, ובירושלים עיר קדשך, פכתוב בדברי קדשך, ימלך ה' לעולם אלהיך ציון לדר נדר הללויה".

זה כבר השלב הסופי של המלכת ה' על העולם כולו. ועתה אנו מסכמים בבקשה:

"אלהינו ואלהי אבותינו, מלוד על כל העולם בלו בכבודך, והנשא על כל הארץ ביקרך, והופע בעדר גאון ענד על כל יושבי תבל ארצך, ונדע כל פעול, כי אתה פעלתו, וגבין כל יצור, כי אתה יצרתו, ויאמר כל אשר נשמה באפו. ה' אלהי ישראל מלך ומלכותו בכל משלה".

עד כדי כך ברור שתפילה זו עוסקת בענייני תשובת הכלל, ואין בו דבר מענייני תשובת הפרט, עד שמצאו הגאונים⁴⁹ צורך להוסיף לעיקרה של התפילה, אזכרות שונות שיתנו ביטוי, ולו במעט, לעולמו הפרטי של המתפלל. בקשות אלו מתקנות הגאונים מאפשרות לאדם הפרטי, שעדיין לא הגיע להכרת חשיבות ענייני הכלל, להרגיש שייך יותר לעיצומו של יום. ע"כ יש מקום לכל אדם להתחיל את תשובתו מענייני האישיים:

48. הסבר זה, שצדיקים וחסידיים כאן, הם חסידי אומות העולם, נובע ממבנה התפילה עד כה. (ע"פ הרב יעקב אריאל שליט"א במאמרו "לאומיות ואוניברסליות בתפילות ראש השנה" בתוך קובץ המאמרים "זכרון תרועה" עמ' 76).

49. ישנו ביטוי מעשי לכך, שהוספות אלו פחות חשובות מעיקרה של התפילה בהלכה ש"אם לא אמר: זכרנו, ומי כמוד, אין מחזירין אותו" (שו"ע או"ח סי' תקפ"ב סעי' ה'). מסביר זאת המשנה ברורה (סי"ק ט"ו) "דהגאונים תיקנו בעשיית לומר זכרנו בברכת אבות ובגבורות מי כמוד ובהודאה וכתוב בשנים שלום בספר, וע"כ כיון שאינו אלא תיקון הגאונים אם שכח לאומרים אין לחזור".

"זָכְרָנוּ לְחַיִּים... וְכָתַבְנוּ בְּסֵפֶר הַחַיִּים..."

"...זוֹכֵר יְצוּרְיוֹ לְחַיִּים בְּרַחֲמֵים".

"וְכָתַב לְחַיִּים טוֹבִים כָּל בְּנֵי בְרִיתְךָ".

"בְּסֵפֶר חַיִּים, בְּרָכָה וְשְׁלוֹם, וּפְרִיָּסָה טוֹבָה, וּגְזֵרוֹת טוֹבוֹת, יְשׁוּעוֹת וְנַחֲמוֹת,

נִזְכָּר וְנִכְתָּב לְפָנֶיךָ, אֲנַחְנוּ וְכָל עַמְּךָ בֵּית יִשְׂרָאֵל, לְחַיִּים טוֹבִים וְלְשְׁלוֹם".

נסיים את הפרק של עיון התפילה, בקטע נוסף של תפילת העמידה לראש השנה, מהפתיח לברכת "מלכויות", תפילת "עלינו לשבח"⁵⁰. אנו נתמקד בחציו השני של תפילה זו:

"עַל כֵּן נִקְנָה לְךָ ה' אֱלֹהֵינוּ לְרֵאוֹת מְהֵרָה בְּתַפְאֵרֶת עֲזָךְ לְהַעֲבִיר גְּלוּלִים מִן

הָאָרֶץ וְהַאֲלִילִים פְּרוֹת יִכְרַתוּן לְתַקֵּן עוֹלָם בְּמַלְכוּת שְׁדֵי, וְכָל בְּנֵי בָשָׂר יִקְרְאוּ

בְּשִׁמְךָ לְהַפְנוֹת אֵלֶיךָ כָּל רִשְׁעֵי אָרֶץ, יִפְּרוּ וַיִּדְעוּ כָּל יוֹשְׁבֵי תְּבֵל כִּי לְךָ תִּכְרַע כָּל

בָּרֶךְ תִּשְׁבַּע כָּל לְשׁוֹן, לְפָנֶיךָ ה' אֱלֹהֵינוּ יִכְרְעוּ וַיִּפְּלוּ וְלִכְבוֹד שְׁמֶךָ יִקָּר וַתִּנּוּ

וַיִּקְבְּלוּ כָּלֵם אֶת עַל מַלְכוּתְךָ וְתַמְלֶךְ עֲלֵיהֶם מְהֵרָה לְעוֹלָם וָעֶד".

תפילה זו מתמצתת את כל התהליכים שעם ישראל צריך לישם בעולם, על מנת להגיע ליעודו כפי שהרחבנו לעיל. ראינו א"כ, עד כמה הדרישה והשאפה לתשובת הכלל סובבת אותנו, הן במישור הרוחני - בתפילותינו, והן במישור המעשי - בדרישה מהאדם לפעול לקרוב הישועה.

50. ברכת מלכויות נתקנה כבר במשנה (ראש השנה פ"ד משנה ה'): "סדר ברכות: אומר אבות וגבורות וקדושת השם וכולל מלכויות עמהן ואינו תוקע קדושת היום ותוקע זכרונות ותוקע שופרות ותוקע ואומר עבודה והודאה וברכת כהנים...". תפילת "עלינו לשבח" א"כ היא חלק מברכת "מלכויות" שנתקנה לפני למעלה מאלפיים שנה.

קביעת "עלינו לשבח" בסופה של כל תפילה במשך כל ימות השנה הנה מאוחרת הרבה יותר, כנראה מתחילת תקופת הראשונים (היא נזכרת לראשונה במחזור ויטרי כנאמרת בסוף התפילה).

ו. טעמה של מצות שופר⁵¹

לאחר שעסקנו בתפילות יום הדין, ניגע מעט במהות מצות היום, מצות התקיעה בשופר⁵². מצוה זו מקורה בתורה "יום תרועה יהיה לכם"⁵³. הרמב"ם מגדיר מצוה זו כגזירת הכתוב, אך מ"מ מוצא הוא טעם לענין:

"אע"פ שתקיעת שופר בראש השנה גזירת הכתוב⁵⁴ רמז יש בו כלומר עורו ישינים משנתכם ונרדמים הקיצו מתרדמתכם⁵⁵ וחפשו במעשיכם וחזרו בתשובה וזכרו בוראכם..."

(הלכות תשובה פי"ג ה"ד)

טעם אחר, מביא הרס"ג⁵⁶:

"מפני שהיום היתה תחלת הבריאה שבו ברא הקב"ה את העולם ומלך עליו וכן עושין המלכים בתחלת מלכותם שתוקעין לפניהם בחצוצרות ובקרנות להודיע ולהשמיע בכ"מ התחלת מלכותם. וכן אנו ממליכין עלינו את הבורא ליום זה. וכך אמר דוד בחצוצרות וקול שופר הריעו לפני המלך ה' "⁵⁷

(ספר אבודרהם תפילת ראש השנה)

מתוך דברי הרס"ג עולה, שמטרת התקיעה בשופר היא, להמליך את ה' למלך על כל העולם, להודיע לכל באי עולם שיש דין ויש דיין, ולהביא אותם לקבלת עול מלכות

51. בפרק זה, נעזרנו ב"שיחות הרב צבי יהודה" "מועדי תשרי".

52. "שופר של ראש השנה של יעל פשוט ופיו מצופה זהב... שמצות היום בשופר" (מסכת ראש השנה פי"ג משנה ג').

53. במדבר כ"ט, א.

54. נראה שמקור דבריו מהגמ' בראש השנה טו. "אמר רבי יצחק, למה תוקעין בראש השנה? - למה תוקעין? רחמנא אמר תקעו!"

55. נראה שהרמז לדבר הוא, מהפסוק: "אם תקע שופר בעיר ועם לא תחזרו" (עמוס ג, ו). עיין להלן בהע' 56 בטעם השביעי שהביא האבודרהם בשם רס"ג למצוות שופר.

56. יש לזכור, שהרס"ג שייך לתקופת הגאונים, שקדמה לרמב"ם שנים רבות, ודבריו הם המשך של הגמרא והסבוראים.

57. זהו הטעם הראשון שנתן הרס"ג למצות תקיעת שופר. האבודרהם מונה עוד תשעה טעמים נוספים למצוה זו, נזכרים בקצרה: ב. להזהיר ולהכריז על ראשנו כל הרוצה לשוב ישוב; ג. להזכירנו מעמד הר סיני ונקבל על עצמינו מה שקבלו אבותינו על עצמם נעשה ונשמע; ד. להזכירנו דברי הנביאים שנמשלו כתקיעת שופר; ה. הזכירנו חרבן בית המקדש וקול תרועת מלחמת האויבים, וכשאנו שומעים קול השופר נבקש מאת השם על בנין בית המקדש; ו. להזכירנו עקידת יצחק שמסר נפשו לשמים וכן אנו נמסור נפשנו על קדושת שמו ויעלה זכרונו לפניו לטובה; ז. כשנשמע תקיעת השופר נירא ונחרד ונשבר עצמנו לפני הבורא. כי כך הוא טבע השופר מרעיד ומחריד; ח. להזכיר יום הדין הגדול ולירא ממנו; ט. להזכירנו קבוץ נדחי ישראל ולהתאוות אליו; י. להזכירנו תחיית המתים ולהאמין בה.

שמים. מצאנו א"כ, שגם **תקיעת שופר**, שהיא מצות היום, פועלת לקרוב מטרות כלל ישראל בעולם, והיא חלק ממהלך "תשובת הכלל" בעם ישראל.

ז. שייכותו של צום גדליה לעשי"ת

מקורו של "צום גדליה" הוא מהפסוק:

"כֹּה אָמַר ה' צְבָאוֹת צוֹם הַרְבִּיעִי וְצוֹם הַחֲמִישִׁי וְצוֹם הַשְּׁבִיעִי וְצוֹם הָעֶשְׂרִי
 וְהָיָה לְבֵית יְהוּדָה לְשִׁשּׁוֹן וְלִשְׂמִיחָה וְלִמְצֻדִים טוֹבִים וְהָאֲמַת וְהַשְּׁלוֹם אָהֲבוּ."

(זכריה ח, יט)

וכך למדו זאת חז"ל:

"מאי דכתיב כה אמר ה' צבאות צום הרביעי... קרי להו צום, וקרי להו ששון ושמחה, אמר רב פפא: הכי קאמר: בזמן שיש שלום - יהיו לששון ולשמחה, יש שמד - צום, אין שמד ואין שלום, רצו - מתענין, רצו - אין מתענין."

(ראש השנה יח:)

להלכה נפסק בטור:

"והאידינא דליכא שלום וליכא שמד רצו מתענין רצו אין מתענין... והאידינא רצו ונהגו להתענות לפיכך אסור לפרוץ גדר וכ"ש בדורותינו הלכך הכל חייבין להתענות מדברי קבלה ומתקנת נביאים."

(או"ח סי' תקי"ג)

וכך פוסק השו"ע:

"הכל חייבים להתענות ארבע צומות הללו ואסור לפרוץ גדר"⁵⁸.

(או"ח שם סעי' א')

באשר לסיבת הצום, ראוי להבהיר שהצום לא נועד לבכות את הרצחו של מנהיג ישראל יהיה אשר יהיה⁵⁹, אלא נועד להיות הרביעי בסדרת צומות החורבן, והוא מציין את

58. המשנה ברורה בס"ק א' מסביר "ואסור לפרוץ גדר - ר"ל אע"ג דמסקינ בגמרא דבזמן דאין מצוי גזירות עובדי כוכבים על ישראל תלוי הדבר ברצון ישראל דהיינו אם רצו רוב ישראל והסכימו שלא להתענות בהג' צומות הרשות בידן כתבו הפוסקים דעכשיו כבר רצו וקבלו עליהן כלל ישראל מדור דור ואסור לפרוץ גדר".

59. ידועים דברי חז"ל במסכת ר"ה יח: "צום השביעי - זה שלשה בתשרי, שבו נהרג גדליה בן אחיקם. ומי הרגו - ישמעאל בן נתניה הרגו, ללמדך ששקולה מיתתן של צדיקים כשריפת בית אלהינו". אך מכאן ועד הקביעה, שבגלל מותו של צדיק נקבע הצום, הדרך עדיין רחוקה. שהרי כמה וכמה מראשי ישראל נרצחו בידי בני עמם ולא נקבע על כך צום. "וגם אֲתָה וְדַעַתְּ אֶת אֲשֶׁר עָשָׂה לִי יוֹאָב בֶּן צְרוּיָה אֲשֶׁר עָשָׂה לְשִׁנֵי שָׂרֵי צְבָאוֹת יִשְׂרָאֵל לְאַבְנֵר בֶּן נֵר וְלַעֲמֶשָׁא בֶן יֵתֵר וְנִהְרְגָם וַיִּשָּׂם דָּמֵי מַלְחָמָה בְּשָׁלֹם וַיִּתֵּן דָּמֵי מַלְחָמָה בְּחַגְרָתוֹ אֲשֶׁר בְּמִתְנָיו וּבְנִעְלוֹ אֲשֶׁר בְּכַגְלִיו... וְהַשִּׁיב יְהוָה אֶת דָּמֹו עַל רֹאשׁוֹ אֲשֶׁר פָּגַע

חורבנה הסופי של הארץ, כפי שמשמע מפשוטי הפסוקים, הן בסוף ספר מלכים⁶⁰ והן בירמיה⁶¹. וכך מסכם זאת הרמב"ם:

"יום שלישי בתשרי שבו נהרג גדליה בן אחיקם ונכבית גחלת ישראל הנשארה וסיבב להתם גלותן".

(הלי תעניות פ"ה ה"ב)

מסתבר, שאלמלא נרצח גדליה היתה נשארת גחלת יהודית בא"י, שתהיה בסיס לשיקום מלכות ישראל בימי עזרא לאחר שבעים שנה⁶². אך כאמור, הארץ חרבה כליל ומי יודע אם לא מסיבה זו נמנעו סלתה ושמנה של יהדות בבל לעלות עם עזרא⁶³.

עתה, נברר לשם מה צמים? נביא את דברי הרמב"ם:

"מתענים בהם מפני הצרות שאירעו בהן כדי לעורר הלבבות ולפתוח דרכי התשובה ויהיה זה זכרון למעשינו הרעים ומעשה אבותינו שהיה כמעשינו עתה עד שגרם להם ולנו אותן הצרות, שבזכרון דברים אלו נשוב להיטיב שנאמר והתודו את עונם ואת עון אבותם וגו'".

(הלכות תעניות פ"ה ה"א)

וכך פוסק המשנ"ב:

"ואין התענית אלא הכנה לתשובה".

(סי תקמ"ט ס"ק א')

מצאנו א"כ, שצום גדליה, בהיותו הרביעי בסדרת צומות החורבן, בא לבטא את השלב הסופי והאחרון של חורבן ממלכת ישראל, את השלמת הגליית עם ישראל מארצו, ולבסוף, את הסתלקותה הסופית של השכינה מהארץ. מצבו של עם ישראל לאחר רצח

בשני אנשים צדיקים נטבים ממונו ונהקגם בחקב... (מלכים א' ב, ה, ל"ב). ע"כ, ממילא מובן שאין ללמוד מצום זה, שיש לקיים צום בעקבות רציחתו של מנהיג, עצוב כמה שענין זה יכול להיות, אין הוא שייך לענינו. מה גם, שבמדרש שהבאנו לעיל דובר על "ששקולה מיתתן של צדיקים..." ודי לחכימא...

60. פרק כ"ה.

61. פרקים ל"ט-מ"ג.

62. רעיון זה נלקח ממאמרו של הרב ישראל סמט "על דברי הצומות" בתוך קובץ המאמרים "בהיותו קרוב" עמ' 255.

63. מקור הענין מהגמ' ביומא ט: "ריש לקיש הוי סחי בירדנא, אתא רבה בר בר חנה יהב ליה ידא. אמר ליה: אלהא! סנינא לכו, דכתיב אם חומה היא נבנה עליה טירת כסף ואם דלת היא נצור עליה לוח ארז, אם עשיתם עצמכם כחומה ועליתם כולכם בימי עזרא - נמשלתם ככסף, שאין רקב שולט בו, עכשיו שעליתם כדלתות נמשלתם כארז שהרקב שולט בו". רש"י מסביר: "סנינא לכו - לכל בני בבל שלא עלו בימי עזרא, ומנעו שכינה מלבוא מלשוב לשרות בבית שני". וכן מובא ברש"י על קידושין ס"ט: "ומן הכשרים לא מצא (עזרא) לפי שהיו יושבים בבבל בשלוח והעולים בירושלים היו בעוני ובטורח המלאכה ובאימת כל סביבותיה...".

גדליה, היה בשפל המדרגה. עם ישראל הלך והתרחק מהגשמת יעדיו הלאומיים והרוחניים, עד שלאחר הרצח היו נראים הדברים רחוקים מאי פעם.

לאור דברינו על מטרת הצום, לעורר את הלבבות **לתשובה**, לתקן את אותם דברים שעוותו אבותינו ועדיין טעונים תיקון, מתברר, שצום גדליה בא לעורר דוקא על אותם חטאים שהביאו לדרדור האומה. אם כך, התיקון שהאדם נדרש לו בצום זה, שייך לתחום "תשובת הכלל" שעסקנו בפרטיו לעיל.

לאחר שבארנו את ענינו של ראש השנה, הן מעיון בתפילותיו והן מעיון במצוות היום, ממילא מובן **שהצעד המעשי הראשון** שצריך לעשות כדי להמליך את הקב"ה על העולם, הוא לתקן קודם את הדברים שגרמו להסתלקות שכינה מעם ישראל ומארץ ישראל, וזאת עי"י **"תשובת הכלל"**⁶⁴. נסיים בדברי **הרב קוק זצ"ל**:

"תחית האומה היא היסוד של בנין התשובה הגדולה, תשובת ישראל העליונה, ותשובת העולם כולו שתבא אחריה".

(*"אורות התשובה"* פי"ז פסקה א')

ח. סיכום

במאמרו זה ניסינו לבאר את ענין **"תשובת הכלל"**, הראנו שענין "תשובת הכלל" אינו דבר מחודש, אלא מושרש הוא היטב במקרא, במדרשי חז"ל, בתפילות ובמהות הימים הנוראים.

כפי שבארנו במבוא, "תשובת הכלל" אינה באה כתחליף ל"תשובת הפרט", אלא היא נדבך שנוסף על גביו. כשם שאדם פועל לתיקון דרכיו הפרטיות ושב בתשובה על כך, כן צריך הוא לפעול למען הכלל ולעזור בתיקון פגמי האומה, ובכך הוא **אישית שותף בתשובת הכלל**.

כאשר אדם עושה חשבון נפש על מעשיו הפרטיים, משימתו די ברורה, מה שאין כן, כאשר אדם בוחן באילו דרכים הוא מתקן את כלל ישראל. כאן, הדרשה מהאדם הפרטי מורכבת יותר, כיצד ידע מה בדיוק עם ישראל צריך עכשיו ויהיה בכוחו לתקן את הדבר? בנושא זה נכתב מעט ועוסקים בזה בעיקר בשיחות מעין תורה שבע"פ, ואף

64. רעיון מעין זה כתב **הרב ישראל סמט** (במאמרו שציינו בהע' 61), **מפאת דבריו הבהירים והבורים נצטט את מסקנתו**: "בדרך כלל עוסקים בימי התשובה שבין ר"ה ויום הכיפורים בתשובה של האדם הפרטי מחטאיו. **צום גדליה מרומם את תשובת ימים אלה לתשובה כללית לאומית**. מושג התשובה מקבל מימד רחב יותר. התשובה אינה מתייחסת רק לחרטה על חטאי הפרט ותיקונם, אלא למישור הלאומי... צום זה מבטא את הצער על החמצת הגאולה בעבר, ואנו נקראים בו לעשות חשבון נפש על החמצות הגאולה שבכל דור ודור".

אני אינני מתיימר לתת תשובה ברורה לשאלה זו, אך כיון כללי ננסה לתת בבחינת "ואידך זיל גמור".

חז"ל דורשים מן האדם:

"כל מי שאפשר למחות לאנשי ביתו ולא מיחה - נתפס על אנשי ביתו, באנשי עירו - נתפס על אנשי עירו, בכל העולם כולו - נתפס על כל העולם כולו".

(שבת נד:)

במאמר זה נותנים לנו חז"ל הדרכה שתענה על שאלתנו לעיל. כל אדם שהיה ביכולתו לשנות את המציאות שסביבו, להשפיע ולתקן, ולא עשה זאת, הרי שהוא אישית נושא באחריות לכשל הכללי שחל עקב כך. כלומר, בתוך התשובה הפרטית צריך האדם לקבל על עצמו לעתיד, לפעול ביתר שאת וביתר כח באותם תחומים בהם יש לו השפעה. כך, בסופו של דבר, תהליך התשובה מדרבן כל אחד ואחד להיות יותר שותפים בהפצת שם שמים ובקרום כלל ישראל אל הגאולה השלמה.

נקוה שתרגמו לנו ולו במעט לברור המושג "תשובת הכלל" אשר נדחק לקרן זוית, מפאת הגלות הארוכה. כשם שבתחומים רבים שיבת ישראל לארצו עוררה עניינים שעד כה נעזבו, כך הגיע העת להשיב את התשובה למשמעה הכולל.

נסיים בהבאת דברי הרב קוק זצ"ל "באגרת התשובה":

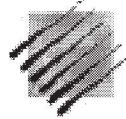
"ואם יבא אדם לחדש דברים עליונים בעסקי התשובה בזמן הזה, ואל דברת קץ המגולה ואור הישועה הזרוחה לא יביט, לא יוכל לכיון שום דבר לאמיתתה של תורת אמת, כי כל זמן מאיר בתכונתו. ועצת ד' אשר יעץ להחל אור גאולה מעולפת במטמוני מסתרים, כמו שאנו רואים בעינינו, ומוקפת בהמון נגעים של עניי הדעת סובלי חלאים רוחניים - ודאי לא יועילו כל חשבונות העולים בלב אדם שמחשבותיו הבל, נגד עצת ד' העליונה אשר דבר טוב על ישראל, לכונן אור גאולה ודרך חיים לשאר עמו, העתידים להיות כולם שבי פשעי".

(אגרות הראיה" ח"ב עמ' ל"ז)

ט. ניספח - פלפלת בחכמה, הבנת דבר מתוך דבר

במאמרנו לעיל (פרק ד') בארנו את המדרש "אמר רבא: בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו: נשאת ונתת באמונה, קבעת עתים לתורה, עסקת בפריה ורביה, צפית לישועה, פלפלת בחכמה, הבנת דבר מתוך דבר?". בארנו את המשמעות של השאלות שנשאל האדם ואת ההגיון שיש בסדר שבו השאלות סודרו. אך, לשאלות האם "פלפלת בחכמה"? והאם "הבנת דבר מתוך דבר"? לא התיחסנו משום שאין להם נגיעה ישירה לענייננו.

מ"מ, נרצה לבאר זאת כך, שאם אדם ימצא עצמו עונה על ארבעת השאלות הקודמות שנשאל כך: "לא לימדו אותי על כך", "לא ידעתי על חשיבות העניין", "חשבתי אחרת" וכיו, יאמרו לו: היה עליך לפלפל בחכמה ולא לעסוק בפלפולי הבל, היה עליך להבין דבר מתוך דבר ולהשתמש בשכלך ואתה לא טרחת!⁶⁵

65. בספר "אורחות צדיקים" (שער התורה) באר זאת כך: "פלפלת בחכמה? משמע שצריך אדם לפלפל? זהו לימוד הגמרא, שמקשינן משניות על הברייתות ומתוצינן להו. אי נמי, על ידי עסק והגיון בתורה תמיד נותן דעתו לדקדק ומוצא טעמו.

אבל לישב כל היום לפטפט - פשיטא שלא לעשות כן! וכן עתה, רוב הלומדים מודים בעצמם שאין לומדים כהוגן, ויודעים שאינם לומדים בדרך הישרה, כי מרוב טורח הפטפוטים שהם מפטפטים הם מתבטלים לגמרי, ולא ישיגו ללמוד לא תורה ולא נביאים ולא כתובים ולא אגדות ולא מדרשים ולא שום חכמה, מחמת רוב תחבולות שלהם".

